

עלון מספר 3 - ינואר 2020

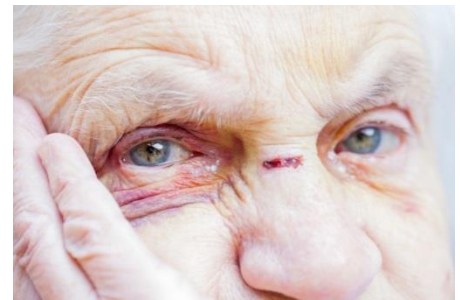
רשותון

עלון המידע והמחקר ברשות למאבק באלימות, בסמים ובאלכוהול

”אל תשליכני לעת זקנה”

תופעת האלימות כלפי קשישים בחברה המודרנית, 'זוכה' כיום לעניין הולך וגובר ברחבי העולם. מה היקף התופעה בארץ ואלו מענים קיימים בעולם להתמודדות עם פגיעה כלפי קשישים ולהגברת הביטחון האישי של קשישים מפני פגיעה?

[לקריאת הכתבה - עמוד 2](#)

”אח גדול”

בהיעדר גבולות וללא סמכות הורית, נערים רבים גדלים ללא הדרכה משמעותית, ללא דמות מנחה וכמעט ללא הגבלות. מצב זה עלול להוביל להתנהגויות סיכון. החונכות באה למלא מקום זה, של מניעת נטיות לפעילות סיכונית וכמובן ניתוב לתפקוד חברתי נורמטיבי על רקע העדר דמות משמעותית בחייהם.

[לקריאת הכתבה - עמוד 10](#)

הליך השמגלנה-יישוב סכסוכים והשכנת שלום בקהילת יוצאי אתיופיה בארץ

רבים מהתפקידים שמילאו השמגלוץ' באתיופיה לא נשתמרו, וכך נותרו השמגלוץ' בארץ עם תפקיד מרכזי אחד - של מפיסים ומשכיני שלום. הממצאים מלמדים, שלשמגלנה יש פוטנציאל ליישב סכסוכים ולהיטיב את היחסים בין בני הקהילה.

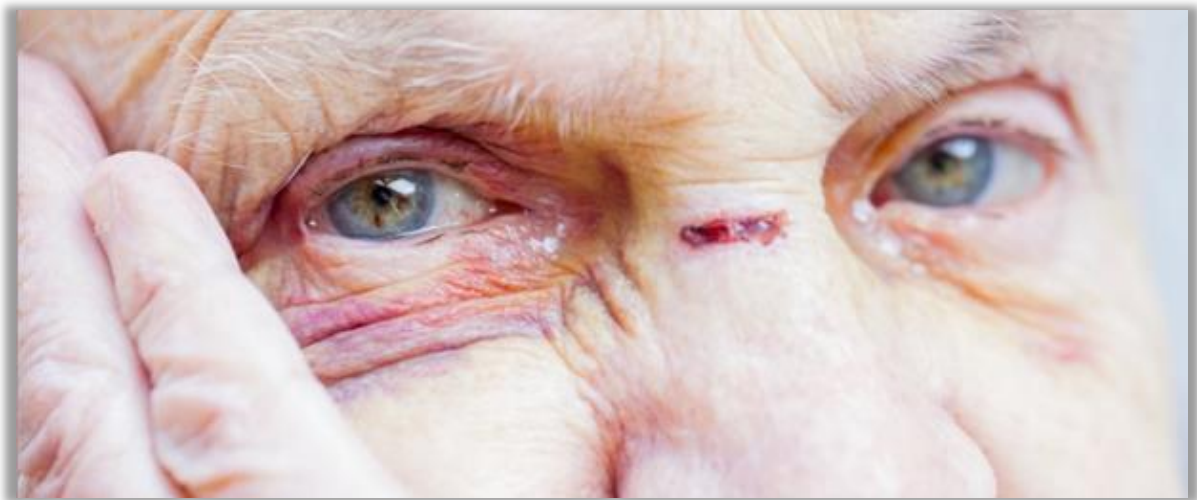
[לקריאת הכתבה - עמוד 17](#)

”אל תשליכני לעת זקנה”

תופעת האלימות כלפי קשישים בחברה המודרנית, 'זוכה' כיום לעניין הולך וגובר ברחבי העולם. מה היקף התופעה בארץ ואלו מענים קיימים בעולם להתמודדות עם אלימות כלפי קשישים ולהגברת הביטחון האישי של קשישים מפני אלימות?

אחת לכמה זמן עולה סרטון ברשת שמציג את התופעה של פגיעה בקשישים. אנשים קשישים פגיעים מאוד ולרוב אינם מסוגלים להגן על עצמם. בנוסף, בשל הקושי שלהם בהתניידות והתלות הרבה שלהם באחרים, קשישים נוטים לא לדווח על מעשי פגיעה אלו לגורמים הרלוונטיים.

בשל הרגישות וחומרת התופעה, סקירה זו, תעסוק בהיקף התופעה ובדרכי התמודדות והגנה של הקשישים.

תופעת האלימות נגד קשישים:

ראשית, כדי להתמודד עם אלימות ופשעה נגד קשישים, חשוב לבחון את מאפייני קהל היעד, לאמוד את היקף תופעת הפגיעה בקרב קשישים ולבחון מהי רמת הביטחון האישי שלהם.

מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הקשישים בישראל- בני 65 ומעלה (נכון לסוף 2018):¹

- **אוכלוסייה:** אוכלוסיית האזרחים הוותיקים בישראל מונה מיליון ו-56 אלף איש (11.8%).
- **מספר הקשישים ושיעורם בישראל הולך וגדל, וצפוי שיגדל עוד בעשורים הבאים.** בישראל, בשנת 2040 חלקם של בני 65 ומעלה צפוי לעלות ל-14.3% (1.9 מיליון איש) ובשנת 2065 - ל-15.3% (3 מיליון איש).²
- **ארץ לידה:** בקרב אוכלוסיית היהודים והאחרים בני 65 ומעלה, 29% נולדו בישראל.
- **סטטוס משפחתי:** כ-60% מהאזרחים הוותיקים נשואים וכרבע מהם אלמנים.
- **מגורים:** כ-25 אלף גרו במשק בית עם אדם אחד נוסף שאינו קרוב משפחתם (לרוב מטפל).
- **תעסוקה:** בשנת 2018, 22.4% מבני 65 ומעלה השתתפו בכוח העבודה.

¹ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, [יום האזרח הוותיק הבינ-לאומי 2019: מבחר נתונים על אזרחי ישראל הוותיקים בני 65 ומעלה](#)

² הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, [תחזית אוכלוסיית ישראל עד שנת 2065](#).

היקף התופעה - פגיעה מעבריינות ותחושת בטחון אישי בקרב קשישים (בני 65 ומעלה):

בישראל, על פי 'סקר ביטחון אישי' שמפרסמת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה³, נכון לשנת 2018, 6% מבני 65 ומעלה נפגעו במהלך השנה האחרונה לפחות מאחת מהעברות הנבדקות*. כמו כן, 86.7% מבני 65+ ומעלה חשים ביטחון גבוה (במידה רבה או במידה רבה מאוד) ללכת לבד באזור המגורים בשעות החשכה (ראה לוח 1).

לוח 1: תחושת בטחון אישי ופגיעה מעבריינות-מגמות לאורך השנים 2014-2018:

אחוז נפגעי עבריינות* ב-12 החודשים האחרונים				
2014	2015	2016	2017	2018
7.4%	6%	5%	6.1%	6.0%
13.9%	13.1%	11.8%	11.9%	11.7%
קשישים (בני 65 ומעלה):				
כלל האוכלוסייה:				

תחושת בטחון אישי - "מרגיש בטוח ללכת לבד באזור המגורים בשעות החשיכה"				
2014	2015	2016	2017	2018
64.4%	78.7%	88.6%	86.9%	86.7%
73.3%	80.6%	85.4%	85.6%	84.4%
קשישים (בני 65 ומעלה):				
כלל האוכלוסייה:				

* עבריינות: גנבה, אלימות או איום באלימות, הטרדה מינית, עבירות מין ועברה מקוונת. אחוז הנפגעים מאחת או יותר מהעבירות אלה.

מסדרת סקרים אלו עולה, כי הקשישים נוטים להיפגע מעבריינות פחות מכלל האוכלוסייה ותחושת הביטחון שלהם גבוהה ודומה לשיעור בקרב האוכלוסייה הכללית.

נדגיש, כי קשה לאמוד את היקף הפגיעה בקשישים, שכן לפי מחקרים ודוחות, פגיעה בקשישים (כולל התעללות והתעמרות) מתאפיינת בדיווח חסר למשטרה ולגורמים נוספים. בין הגורמים לדיווח החסר, אפשר למנות תחושת בושה והשפלה של הקשיש, פחד, בידוד חברתי, חשש מהחמרת המצב בעקבות הגילוי (למשל העברה למוסד) וגישת מוגבלת לגורמי האכיפה (בעיית ניידות, תקשורת, תחושה שהתלונה לא תטופל). (זעירא, 2014).

³ **סקר ביטחון אישי** הוא סדרה של סקרים שוטפים שנתיים שמבוצעים על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בהזמנת המשרד לביטחון הפנים ובמימונו. מטרתו העיקרית של הסקר הן לספק אומדן סטטיסטי, בלתי מוטה, של היפגעות אוכלוסיית ישראל מפשיעה כנגד הפרט, כנגד רכוש הבית וכנגד ילדי משק הבית, ובנוסף להפיק אומדן לתחושת הביטחון האישי של הציבור.

מדיניות ותכניות להגברת הביטחון האישי של קשישים מפני פשיעה מצד אנשים הזרים להם⁴:

1. הגברת המודעות לבעיה:

פרסום תכנים-ישנן רשויות וגורמים שונים (על פי רוב על ידי המשטרה וגורמי ממשל) מפרסמים תכנים לשם הגברת המודעות לאלימות נגד קשישים והתמודדות אתה: התכנים מכוונים לציבור כולו, ובפרט לקשישים, בני-משפחותיהם ובעלי מקצוע הבאים במגע עם קשישים כגון מטפלים. פעמים רבות, בפרסום שלל עצות וצעדי פעולה במקרים של פשע, במדריכים או באתרי האינטרנט.

הסברה בנושא בקהילה: למשל, משטרת מערב אוסטרליה עורכת, בשיתוף גורמים נוספים, הסברות בפני קבוצות של קשישים.

עידוד מעורבותם של קשישים בנושא: למשל, במדינת דרום-וויילס החדשה שבאוסטרליה עוצבה מדיניות אסטרטגית זקנה; במסמך המדיניות נכתב כי הממשלה קוראת לקשישים להשתתף בתוכניות שונות למניעת פשיעה בקהילה (*Volunteers in Policing, Neighbourhood Watch and Eyewatch programs*). גם בקווינסלנד, קשישים משתלבים בתוכניות כאלה, שחלקן פועלות תחת המשטרה וחלקן רק בליווי שלה. **התוכניות נועדו למנוע פשעים (למשל באמצעות זיהוי אתרים מועדים לפורענות), וכן לספק תחושת ביטחון למשתתפים בהן ולחברי הקהילה שלהם.**

מימון ממשלתי לתכניות: משרד התעסוקה והפיתוח החברתי בקנדה, מציע מימון לארגונים לשם פיתוח פרויקטים להגנה על קשישים מפני התעללות ואף פשיעה כלכלית – גם ברמה הארצית וגם ברמה המקומית. המימון ניתן לתוכניות העוסקות בהגברת המודעות לנושא, בהסברה, בפיתוח דרכי התמודדות ועוד.

2. הקניית כלים להתמודדות:

פעמים רבות, קשישים אינם יודעים למי לפנות לאחר שנפלו קרבן. **על כן, ישנה חשיבות ביצירת מנגנוני דיווח נגישים לקרבנות, למשפחה, לחברים ולאנשי המקצוע, ולקבלת עזרה לקרבנות והרשעת הפוגעים.**

עידוד הגשת תלונות, העלאת הנושא למודעות והנגשת המידע באים לידי ביטוי גם בהפעלת "קווים חמים". למשל, הוועדה המיוחדת של הסנאט לעניין הזדקנות (Senate Aging Committee), מפעילה "קו חם" בהתקשרות חינם, המסייע לקשישים שנפלו קרבן להונאות. המוקד מקבל פניות בימי העבודה בין 9-17 והמשיבים הם חוקרים בעלי ניסיון בהונאות המכוונות כלפי קשישים-ובענייני צרכנות הקשורים לאוכלוסייה זו. **המוקד אמור להדריך את הקשישים ובני משפחותיהם כיצד - לפעול, בהתאם לסוג התלונה, ולהפנות אותם לגורם מתאים לתמיכה נוספת.** נוסף על כך, באתר האינטרנט של הוועדה אפשר להגיש תלונה, והוא מותאם לקשישים (מאפשר הגדלת האותיות ושינויי תצוגה).

⁴ חלק זה, הסוקר מדיניות ותכניות להגברת הביטחון האישי של קשישים, לקוח מתוך זעירא, ג'. (2014). **תוכניות במדינות שונות להגברת הביטחון האישי של קשישים מפני פשיעה מצד אנשים הזרים להם.** הכנסת, מרכז המחקר והמידע.

המסמך של זעירא (2014), עוסק בפשיעה של זרים כלפי קשישים. יש סוגים שונים של פשיעה מצד זרים, ובין השאר פגיעה גופנית, פריצה, גנבה (ללא שימוש בכוח), שוד והונאות. יש לציין שלעתים קשה להבחין בין פשיעה כלפי קשישים בשל היותם פגיעים על רקע גילם (למשל תקיפת חסרי ישע) ובין עבירות שאינן קשורות לגילם (למשל גנבת רכב). יש גם פשיעה שאינה קשורה לגיל הקרבן, אך הקשר לגיל הקרבן נוצר במהלכה (למשל, במהלך פריצה הפורץ מגלה שבעל הבית קשיש ומנצל זאת).

המסמך מתמקד בפשיעה כלפי קשישים מצד זרים ולא בפגיעה של מטפלים או בני משפחה. את הפשיעה כלפי קשישים מצד זרים אפשר לחלק לשניים: פשיעה כלכלית ואלימות על סוגיה. בכתבה זו, נעסוק רק באלימות כלפי קשישים. אלימות מצד זרים במסמך, משמעה פגיעה פיזית בקשיש וכן פגיעה פיזית ברכושו, כגון כניסה בלתי חוקית לביתו דוגמת פריצה, –כניסה או פריצה לבית תוך התחזות ההטעיה, גנבה וכיסיות.

3. הכשרה לשם זיהוי ודיווח:

הכשרת אנשי מקצוע לזיהוי פשיעה נגד קשישים ולהתמודדות עמה.

4. חקיקה המחייבת אנשי מקצוע מסוימים לדווח על חשד לפשיעה:

חקיקה, שיש לה פן הצהרתי ופן מעשי: בכמה מדינות בארצות הברית החוק מתיר לבתי המשפט להטיל עונש חמור יותר על תוקפים של קשיש. למשל, בקליפורניה, העונש בגין תקיפה (ניסיון לפצוע אדם) של בן 65 ומעלה או אדם תלוי באחר, אם התוקף יודע את גילו של הקרבן (או במידה סבירה, היה צריך לדעת), הוא קנס של עד 1,000 דולר ועד שנת מאסר אחת בכלא מחוזי. זהו עונש הכפול מהעונש הניתן על תקיפת אדם שאינו קשיש. משך המאסר יגדל וריצוי המאסר יהיה בכלא של המדינה אם היו לקשיש פציעה חמורה או מוות, ויגדל עוד יותר אם גיל הקשיש יותר מ-70.

החקיקה בתחום זה באה לידי ביטוי לא רק בענישה. כאמור, יש חוקים המחייבים דיווח על פגיעה בקשישים. למשל, בקולורדו, אנשי טיפול מסוימים (למשל, מרפאים בעיסוק) חייבים בדיווח לרשות אכיפת חוק על התעללות או חשד סביר להבני 70 ומעלה (אלה נחשבים קשישים בסיכון); או ניצול כלכלי שלהם, תוך 14 שעות מגילוי המקרה.

5. סיוע לקשישים בהליך המשפטי:

פעילותה של מערכת המשפט והנגשתה לקשישים משלב הגשת התלונה לגורמי אכיפת החוק. הנגשה זו עשויה להגביר את נכונותם של קשישים להגיש תלונות ולא לסגת מהן ואף להגדיל את מספר ההרשעות. יש מדינות שפועלות בהן תכניות ללווי קשישים בהליך הטכני של המשפט. בהערכה של חמש תכניות מקומיות בארצות הברית המכוונות לקשישים, נמצא כי אלו סייעו בהנגשת התהליך המשפטי לקרבנות - ואף סיפקו להם תמיכה רגשית.

אפשר למצוא מדינות ששמו להן למטרה להגדיל את מספר הקשישים המסיימים את ההליך המשפטי. למדיניות זו ממד הצהרתי: היא פורסמה לנוכח ההבנה שעל קשישים ועל הציבור כולו לדעת שהשירות מכיר בחומרת הפשעים נגד קשישים ובהשפעתם השלילית. נוסף על כך, הפרסום נועד להסביר לקרבנות את עבודת השירות. לפי מסמך המדיניות, הפסקת הפשיעה נגד קשישים והבאת התוקפים לדין צריכות להיות בעדיפות החברה והשירות. השירות רואה בתביעה אפקטיבית של התוקפים את עיקר תפקידו בהגנה על זכויות האדם של קשישים. הוא מזהה שקשישים עלולים להזדקק לתמיכה במסירת העדות ולשם יצירת נגישות של מערכת המשפט; לשם תמיכה וחקירה דרוש שיתוף פעולה עם אנשי מקצוע כגון עובדים סוציאליים. לפי השירות, בהיעדר תמיכה לעתים קשישים אינם יכולים לדווח על פשע.

זיהוי הצורך בתמיכה בקשיש בשלב מוקדם יכול לסייע בניהול התיק. למשל, אם לקשיש יש בעיות תקשורת, הוא יכול להסתייע במתווך (בדרך כלל מטפל בדיבור) בשלב גביית העדות וגם במשפט.

קשיש עלול להתקשות בשלבים שונים של ההליך המשפטי: בהגעה לבית המשפט, במתן עדות (אם משום שהוא חש מאוים ואם משום שסובל ממחלות דוגמת דמנציה). לשם התמודדות עם קושי זה הוקמו יחידות לטיפול בעדים (Witness Care Units), המופעלות במשותף על ידי השירות והמשטרה, אשר - עוזרות לעד, על פי צרכיו, במתן העדות הטובה ביותר בבית המשפט, והן האחראיות לטיפול בקשיש (עד או קרבן) במהלך המשפט. בין היתר, הן עוסקות בהסעה לבית המשפט וממנו, בהבאת מתורגמנים - לעדים כבדי שמיעה, בקיום סיור מוקדם של הקשיש בבית המשפט, בתמיכה בקשיש ביום המשפט - ובסיוע לו לתת עדות בזמן אמת באמצעות מחשב, במקרים מסוימים.

6. שיפור ביטחונו של הקשיש בביתו והגברת תחושת הביטחון שלו:

סיוע לקשישים בשיפור ביטחונם בבית: למשל, (Home Assist Secure- HAS)- תוכנית במימון מדינת קווינסלנד שבאוסטרליה, שמטרתה שיפור הביטחון בבתי הן אשר להגנה מפני פשיעה הן אשר לבטיחות. המשרד מתקשר בהסכם עם ספקי שירות ברחבי המדינה, אלו מוכשרים על ידי המשטרה ומחויבים לספק לפונה מידע והערכה - בחינם, **לרבות הערכה בכתב, בדבר הדרכים לעשות את הבית לבטוח יותר מפני פשיעה ולדאוג לבטיחות בו**, וכן לתת לו המלצות לשיפור אמצעי ההגנה בבית במידת הצורך, לחלק חוברות מידע מוכנות ולתת מידע על בעלי מקצוע לשם שיפור הביטחון והבטיחות בבית.

במערב אוסטרליה ההערכה נעשית בבתיים של קשישים שנפגעו מפשיעה, ובמידת הצורך המשטרה **מספקת אזעקות אישיות (Personal Alarms)**.

נציין כי גם בבריטניה, ברמה האזורית והעירונית, ניתנים שירותים שנועדו להבטיח את ביטחונם של קשישים בביתם, **ובין היתר בדיקת בתים ומענקים לשיפורם. רשויות הדיור בבריטניה רואות חשיבות בפעילות לשיפור דיור שאינו עומד בתקן, בשל ההבנה כי סטנדרטים נמוכים בתחום זה (למשל, הזנחה גלויה של המבנה) מגדילים את הסיכוי לפריצה בהתחזות והטעיה.**

שיפור הביטחון האישי בא לידי ביטוי גם בסבסוד אביזרים. למשל, במדינת מערב אוסטרליה, המשרד לממשל מקומי ולקהילות מעניק למחזיקי כרטיס גמלאי זיכוי של עד 200 דולר אוסטרלי לאחר שרכשו מכשירים אישיים (לא כולל התקנה) להגנה ולבטיחות שעלותם כגון אינטרקום עם מסך ומערכות לשיחות חירום.

7. שיתופי פעולה בין רשויות וקהילה:

מדובר בשיתוף פעולה בין מספר רב של גורמים בשלטון המרכזי ובקהילה, שחלקם באים במגע עם קשישים. **מטרת התכניות היא הפחתת הפשיעה נגד קשישים, וכן הפחתת הפחד שלהם מפני פשיעה. יש תכניות העוסקות גם במניעת פשיעה ויש המציעות גם סיוע לקשישים לאחר הפגיעה.** בין תכניות אלה אפשר למנות את התוכניות האלה:

- תכניות המיועדות לקשישים החיים באזורי סיכון בערים, למשל, תכניות הנותנות ציוד כגון משרוקיות ופלאפונים לשם קיום שיחות גוביינא למשטרה בעת הצורך.
- קנייה בטוחה - הסעת הקשיש לקנייה בחנות בימים מסוימים וליווי על ידי שוטר שלא בתפקיד.
- "אמץ גמלאי" - קצין מאחת מרשויות החוק מבקר קשיש פגיע (למשל, קשיש - מבודד) פעם בשבוע ונמצא בקשר טלפוני אתו.
- ליווי קשישים - בני נוער נבחרים ללוות קשישים באזורים שבהם שכיחות גבוהה של פשע.
- כרטיסי "מקרר" כרטיסים צבעוניים המחולקים לקשישים ובהם מספרי חירום.

סיכום:

- **אוכלוסייה:** אוכלוסיית האזרחים הוותיקים בישראל מונה מיליון ו-56 אלף איש (11.8%).
- **היקף התופעה:** נכון לשנת 2018, 6% מבני 65 ומעלה נפגעו לפחות פעם אחת מעבריינות במהלך השנה האחרונה (פחות מכלל האוכלוסייה-11.7%).
- **התמודדות עם התופעה -** את דרכי הפעולה אפשר לחלק לתחומים הבאים:
 - ✓ **הגברת המודעות לבעיה:** מתן מידע על הנושא בדרכים שונות לציבור כולו, ובפרט לקשישים ולאנשי מקצוע הבאים אתם במגע; ימי הסברה בקהילה; עידוד מעורבותם של קשישים בתכניות למניעת פשיעה; מימון לארגונים העוסקים בהגברת המודעות לנושא.
 - ✓ **הקניית כלים להתמודדות:** יצירת מנגנוני דיווח מותאמים ונגישים לסיוע ותמיכה לקשישים.
 - ✓ **הכשרה לשם זיהוי ודיווח;** חקיקה המחייבת אנשי מקצוע מסוימים לדווח על חשד לפשיעה: חוקים המחייבים דיווח על פגיעה בקשישים ואף חקיקה המאפשרת ענישה מוגברת.
 - ✓ **סיוע לקשישים בהליך הפלילי:** ליווי של הקשישים בתהליך המשפטי והתאמתו למגבלותיהם. (למשל, מתן אפשרות לסיוע משפטי לזקנים בנושא אלימות, על ידי עו"ד מתנדבים, ללא תשלום. מתן הדרכות לזקנים על ידי השוטרים הקהילתיים בנושא התגוננות והימנעות מסכנות).
 - ✓ **שיפור ביטחוננו של הקשיש בביתו והגברת תחושת הביטחון שלו בהתקנת אביזרי מיגון לבית:** (למשל, הערכת מצב האבטחה בבתי קשישים; שיפורה באמצעות תיקונים ואביזרים (לחצני מצוקה, עינית לדלת, סורגים); והשתתפות בעלות רכישת אמצעי ביטחון.
 - ✓ **הפעלת פרויקטים קהילתיים ליצירת קשר ומגע עם קשישים** (למשל, באמצעות הגורמים הבאים: שוטרים קהילתיים, בני/בנות "השירות האזרחי", חניכי תנועות הנוער, מתנדבים, "סיירת גמלאים", תלמידי בתי ספר ב"מחויבות אישית").

מקור:

זעירא, ג'. (2014). [תוכניות במדינות שונות להגברת הביטחון האישי של קשישים מפני פשיעה מצד אנשים הזרים להם](#). הכנסת, מרכז המחקר והמידע.

דוגמאות מהשטח – תכניות להגברת הביטחון האישי ומניעת מצבי סיכון במסגרת 'הרשות למאבק באלימות, בסמים ובאלכוהול' המופעלות ברשויות המקומיות:

בית שמש - תכנית "פעיל בכל גיל":

במסגרת תכניות 'הרשות למאבק באלימות, בסמים ובאלכוהול' בבית שמש, פועלת התכנית "פעיל בכל גיל". השותפים - תלמידי בית ספר, הורים מתנדבים ומתנדבי סירת הורים. מטרת העל-הינה העצמת האוכלוסייה הבוגרת. כלומר, קשישים שאין באפשרותם לצאת מביתם באופן עצמאי וזקוקים לתמיכה ואזון קשובה. בנוסף, יצירת הזדמנות להעצמה של תלמידים בסביבת בית הספר והידוק החוסן החברתי של בני הנוער בקהילה והפחתה בהתנהגויות בסיכון.

אשדוד - סיירת "סבא בא":

המתנדבים בסיירת יוצאים לפעילות המהלך החודש בסמוך לימי חלוקת קצבאות הזקנה של הביטוח הלאומי ופועלים במרכזי הרבעים ובסמוך לסניפי הדואר והבנקים ברובע, היציאה לשטח מתבצעת לאחר תדריך משטרתי. במהלך הפעילות המתנדבים מפגינים נוכחות, בולטות ומשוחחים עם התושבים. במהלך השנה מקבלים המתנדבים ימי עיון, הכשרות והעשרות כגון: ניהול כלכלי נכון בגיל הפרישה, קורס עזרה ראשונה, סדנאות העצמה, ביקור במוזיאונים, כל זאת במסגרת מועדון "סבא בא" שהוקם לרווחתם.

קריית מלאכי - הסברה בבנקים למניעת ניצול קשישים:

תוכנית פורצת דרך למניעת ניצול קשישים על ידי מכרים בבנקים, הוצגה בכנס שנערך במאי 2019 בעריית קריית מלאכי בנושא מניעת אלימות נגד אזרחים ותיקים.

עו"ס היחידה למניעת אלימות ולהבטחת שלום הקשיש בקריית מלאכי, סיפרה על ההרצאות המתקיימות במסגרות הקשישים בנושא מוגנות בבית, אלימות ומיצוי זכויות והדרכים בהם חושפים את האזרחים הוותיקים למידע חיוני ואף מציל חיים עבורם.

בין הנוכחים בכנס היו: מ"מ ראש העיר עו"ד צלי מזרחי-הממונה על הרווחה, סגן ראש העיר יוסי סולימני, ראשי אגפים, 'הרשות למאבק באלימות, בסמים ובאלכוהול' בקריית מלאכי, נציגי קופות החולים חברות סיעוד, מועדוני קשישים ועובדים סוציאליים.

בכנס נחשף כי בתחילת שנת 2020, יתקיים קמפיין יוצא דופן הכולל הסברה בכל הבנקים בקריית מלאכי. עובדי הבנקים יעברו הכשרה כדי לזהות ולאתר קשישים המנוצלים כספית על ידי קרוב משפחה, מכר או שכן. "אנו נעניק לעובדים כלים לזהות אם הקשיש נמצא במצוקה או שהוא חותם בעל כורחו, נותן ערבויות למרות שמגיע עם בן משפחה" מסבירה חנה מור מנהלת הרשות הלאומית לביטחון קהילתי קריית מלאכי "עובדי הבנקים ישתתפו בהרצאות ויידעו את מי לערב במקרים אלה".

באר שבע-

• סיירת עו"ז להגנת קשישי העיר ביום חלוקת קצבאות הזקנה:

סיירת עו"ז (עוצמה לזקן), אשר מונה כ- 45 מתנדבי ומתנדבות, פועלת בשיתוף פעולה של 'הרשות למאבק באלמנטים בסמים ובאלכוהול' בבאר שבע, המחלקה לרווחת הקשיש בעירייה והמשמר האזרחי. הסיירת הוקמה במטרה להעצים את תחושת הביטחון בקרב קשישים במרחב הציבורי. הסיירת פוקדת את סניפי הדואר והבנקים ברחבי העיר בכל 28 לחודש, יום חלוקת קצבאות הזקנה. מתנדבי הסיירת מתייצבים ליום הפעילות לבושים באפודים זוהרים ולוקחים חלק בפעילויות הסברה, הרתעה ומניעה. לאורך המשמרת המתנדבים נמצאים בקשר ישיר ושוטף עם ניידת משטרה המאוישת במתנדבי המשמר האזרחי אשר זמינים ונכונים להגיב במקרים בהם נדרשת התערבות.

• פעילות הסברה לקשישים למניעת עוולות צרכניות וניצול כלכלי:

'הרשות למאבק באלמנטים בסמים ובאלכוהול' בבאר שבע בשיתוף פעולה עם המועצה הישראלית לצרכנות יזמה סדרה ארוכה של סדנאות והרצאות במועדוני הקשישים בנושא צרכנות נבונה והימנעות מניצול כלכלי. במסגרת סדנאות ההסברה נחשפו הקשישים לחוק הגנת הצרכן ולשימושי היומיום בו וקיבלו עזרה וליווי בפתרון בעיות צרכניות אישיות בתום כל סדנא.

• הרצאות בנושא 'ביטחון אישי לגיל השלישי':

במסגרת 'הרשות למאבק באלמנטים בסמים ובאלכוהול' בבאר שבע, מועדוני הקשישים בעיר קיבלו הרצאה בנושא 'ביטחון אישי לגיל השלישי' שמטרתה הייתה לשפוך אור על הסכנות אשר אורבות לנשים וגברים בגיל השלישי, להטמיע כלל זהירות ולספק מידע חיוני כיצד להתמודד עם אותן סכנות וסיכונים.

”אח גדול”⁵

בעולם של היעדר גבולות וללא סמכות הורית, נערים רבים גדלים ללא הדרכה משמעותית, ללא דמות מנחה וכמעט ללא הגבלות. מצב זה עלול להוביל להתנהגויות סיכון, לייאוש, לדיכאון ולדימוי עצמי נמוך. החונכות באה למלא מקום זה, של מניעת נטיות לפעילות סיכונית, חיזוק הערך העצמי וכמובן ניתוב לתפקוד חברתי נורמטיבי על רקע העדר דמות משמעותית בחייהם.

הקדמה:

תכניות חונכות, שבמסגרתן מתחברים בני נוער בסיכון עם מבוגרים שאינם הוריהם, במטרה להביא להתפתחותם החיובית של המתבגרים, נמצאו יעילות בצמצום התנהגויות סיכון. כתוצאה מכך, זוכות הן כיום לפופולריות כאסטרטגיות להתערבות מוקדמת עם בני נוער בסיכון (Raposa et al., 2019).

כ-2.5 מיליון ילדים ומתבגרים בארה”ב מתחברים לחונכים בתכניות חונכות בכל שנה (Raposa, Dietz & Rhodes, 2017).

מהי תכנית חונכות? (Youth Mentoring Programs):

בתהליך החונכות האופייני, נער מצוות למתנדב מהקהילה, במטרה לפתח מערכת היחסים שתעודד את התפתחותו החיובית של הצעיר ואת רווחתו. לרוב, תכניות אלו מתמקדות בנערים בעלי סיכון לתוצאות נמוכות בתחומים השונים כגון הישגים אקדמאים, התנהגויות סיכון ובריאות. נמצא, כי נוכחותו של מבוגר המשמש מודל לחיקוי חיובי ואמין, מהווה גורם חוסן כלפי התנהגויות סיכוניות בקרב בני נוער (DuBois, Portillo, Rhodes, Silverthorn & Valentine, 2011). מערכת יחסים שכזו, בה מעורב מבוגר הפועל למתן עזרה וסיוע לנער, נקראת חונכות (DuBois & Karcher, 2014).

החונכות האישית המקצועית באה לענות על מגוון רחב של צרכים חברתיים- טיפוליים של מתבגרים, המתמודדים, בין היתר, עם מצוקות אישיות, משפחתיות, לימודיות, חברתיות ועוד, הבאות לידי ביטוי בקשיי הסתגלות בדרגות שונות. קשיי ההסתגלות יכולים לבוא לידי ביטוי בין היתר, בפיתוח דימוי עצמי שלילי, בתחושות של חוסר בטחון, בקשרים עם גורמים שליליים, בפיתוח דפוס התנהגותי שלילי, באלימות ועוד. החונכות יכולה להוות כלי מסייע במצבים אלו, במצבי מצוקה פנימיים כמו חרדה ובמצבי מצוקה חיצוניים, המתבטאים באלימות לדוגמה (לניאדו, 2013).

החונך יוצר את הקשר הבלתי אמצעי עם הנער המספק, אגב כך, קירבה ותמיכה. בעזרתו של קשר זה, נתפס החונך כשותף אמיתי להתמודדויות. החונך הופך להיות דמות משמעותית בחייו של הילד או המתבגר ונתפס לעיתים קרובות כמעין אח גדול, חבר טוב, או פשוט אדם קרוב ותומך. כניסתו של חונך לחייו של הנער, מספקת לנער סיוע בהתמודדות עם הקשיים המרכזיים שהוא חווה באותה עת בחייו (לניאדו, 2013).

⁵ כתבה זו לקוחה מתוך עבודת המחקר של לניאדו, ש' (2013). חונכים משמעותיים כתורמים לצמצום אלימות של בני נוער. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, מחלקה לקרימינולוגיה של אוניברסיטת בר-אילן.

מודל התפתחותי קונספטואלי של חונכות צעירים (Rhodes, 2005) (Model of youth mentoring):

מודל התפתחותי זה, מניח קיומה של מערכת של שלושה תהליכים (חברתי-רגשי, קוגניטיבי ויצירת זהות), שבאמצעותם נוצרים קשרים קרובים ואכפתיים עם מבוגרים שאינם הורי הצעירים, ובעקבותיהם צפויה להתרחש התפתחות חיובית בקרב הצעירים.

ראשית, צפוי שההשפעות המיטיבות של קשר החונכות כגון ציונים ורווחה מיטבית, תתקיימנה במידה והחונך והצעיר מקיימים קשר חזק המאופיין **בהדדיות, אמון ואמפטיה**. על מנת שקשר כזה יתקיים, נראה כי חניכים וצעירים צריכים לבלות יחד על בסיס קבוע ובמשך תקופה משמעותית של זמן. רק אז יכולים צעירים להפיק יתרונות משמעותיים. **כמו כן, מידת חוזק הקשר בין החונך לצעיר מושפע מדינמיקת האינטראקציות ביניהם**. באופן כללי, קשרים קרובים וארוכי טווח מתחזקים כאשר החונכים מאמצים סגנון גמיש, הממוקד בצעיר, שבו מושם דגש על העדפותיו ותחומי העניין של הצעיר ולא על סדר היום של החונך או ציפיותיו.

קשרי חונכות מבוססים עשויים להוביל לתוצאות טובות בקרב הצעירים באמצעות שלושה תהליכים התפתחותיים הקשורים זה בזה: חברתי-רגשי, קוגניטיבי וזהות עצמית.

קיימות מספר דרכים שבהן ההתפתחות החברתית-רגשית של ילדים ומתבגרים יכולה להתחזק באמצעות חונכות. באמצעות החונך, המהווה מודל לתקשורת בוגרת יעילה, למשל, ניתן לסייע לצעירים להבין טוב יותר את רגשותיהם, להתבטא ולווסת את רגשותיהם. המודל יוצא מנקודת הנחה שחוויות חברתיות-רגשיות חיוביות עם החונך יכולות לאפשר לצעירים לקיים אינטראקציות עם אנשים אחרים בצורה יעילה יותר.

קשרי חונכות עשויים גם להשפיע על תהליכי התפתחותם הקוגניטיבית של הצעירים. היבט זה במודל, מבוסס על תיאוריה ומחקרים המצביעים על ההשפעה של תמיכה חברתית על ההתפתחות הקוגניטיבית. באמצעות האינטראקציה עם החונכים, ילדים ומתבגרים יכולים לרכוש ולשכלל כישורי חשיבה חדשים ולאמץ את הערכים, העצות ונקודות המבט של החונכים.

לבסוף, קשרי חונכות עשויים גם לתרום להתפתחות הזהות. חונכים יכולים להשפיע על תפיסות הצעירים את זהותם בהווה ובעתיד- על מה הם חושבים שהם עשויים להיות, מה הם רוצים להיות וממה הם חוששים להיות. קשרי חונכות פותחים את הדלת לפעילויות, משאבים ואפשרויות חינוכיות או תעסוקתיות שעל בסיסם יכולים צעירים ליצר תחושת זהות. עם זאת, כדי שהכוונה ותמיכה שכאלה אכן יתממשו, חונכים צריכים להוות מודל להתנהגויות וערכים הולמים.

במודל זה, קשרי החונכות והמסלולים המובילים לתוצאות בקרב הצעירים עשויים להיות מושפעים ממגוון גורמים ממתנים הקשורים ביחיד, במשפחה ובסביבה. צעירים המוצפים בבעיות חברתיות והתנהגותיות, למשל, עלולים שלא לפתח קשרים חזקים וארוכי-טווח עם חונכיהם, דבר שעלול לפגוע בהשפעות החיוביות שניתן להפיק מקשרי חונכות. כמו כן, גורמים סביבתיים, כדוגמת חוסר יציבות משפחתית ומעמד סוציו-כלכלי נמוך, יכולים להוות אתגר בבניית קשרי חונכות.

- על פי הספרות המחקרית, לחונכות מספר יתרונות על פני פעילויות חינוכיות- טיפוליות אחרות (לניאדו, 2013):**
- 1. מותאם אישית:** החונכות יכולה להתקיים במקום ידוע ומוכר לחניך כמו בביתו, בחצר המשחקים, בבית ספרו, במקומות שהחניך רגיל אליהם ומרגיש בטוח יותר. הרעיון הוא לאפשר לחניך נקודת פתיחת נוחה יותר לתהליך החניכה, מקום שישירה לחניך תחושה כי הולכים בדרכו, מקבלים אותו כפי שהוא, מכבדים את המרחב שלו ומונעים התנהגות תוקפנית ממניעי חשש ופחד מטריטוריות לא מוכרות. מאפיין מרכזי של החונכות, המבדיל אותה מסוגים אחרים של פעילות עם ילדים או צעירים, הוא שהיא עם הנער במסגרת החיים הרגילה שלו, בסביבה הטבעית, במפגשים קבועים גמישים לפי צרכיו- מספר פעמים בשבוע למשך מספר שעות ולאורך תקופה ארוכה.
 - 2. התערבות מיידית ובלתי אמצעית:** החונכות מאפשרת לחונך להכיר את חוויותיו, צרכיו ומצוקותיו האוטנטיות של החניך, להבין את מציאות חייו באופן מידי ובלתי אמצעי. על סמך היכרות זו יכול החונך להתייחס לצרכים הייחודיים של החניך ולסייע לו להתמודד עמם.
 - 3. מודל לחיקוי:** נמצא כי מבוגרים אשר מהווים מודל לחיקוי משפיעים לטובה על ציוניהם האקדמאיים והערכה העצמית של נערים. יוצא מכך שחונך יכול לקיים את תפקיד מודל החיקוי ולהביא את הנער לתחושה, הרגשה והצלחה בחייו. החונך עשוי להפוך בהדרגה לאחר משמעותי עבור החניך ולמודל לחיקוי. בהשפעתו עשוי לחול שיפור בתחומים שונים בחיי החניך, כמו, למשל, בדימוי העצמי של החניך ובהישגיו הלימודיים.
 - 4. השתתפות הדרגתית וזירה:** החונכות מאפשרת השתתפות הדרגתית וזירה במטלות לשם עזרה בעשייתן ובהתמודדות בהן מתקשה החניך, כמו יצירת תקשורת בסביבה הרגילה בה הוא חי, למשל, תקשורת בסיסית ויומיומית עם מוכרים בחנות או גורמים אחרים ההכרחיים להתנהלות שוטפת ותקינה. תיאוריית התסריט (Huesmann, 1998). גורסת כי התנהגות בני נוער היא תוצר של למידת תסריטים מתוך צפייה בהתנהגות המבוגרים הסובבים אותם בין קרובים יותר ובין קרובים פחות. לפי תיאוריה זו, התסריטים מקודדים ונשמרים בזיכרון הנוער והם צפים ומופעלים מתוך הזיכרון הראשוני לכשהנוער נחשף ונפגש בעתיד במצבים דומים המזכירים להם את אותה התנהגות. לפיכך, הימצאותו של חונך חשובה ונכונה להתנהגות ולהתנהלות הנער בחיי המשפחה, הסביבה וכמובן עם עצמו.
 - 5. זמינות:** החונכות מאפשרת לחניך יצירת קשר תומך ובלתי אמצעי עם אדם הקשוב לצרכיו בכל עת ובכל מצב. אדם זה יכול להוות מודל הנתפס בעיני הנער כמוערך וראוי לחיקוי.
 - 6. יכולת הקשה להקשרים אחרים:** החונכות מאפשרת לחניך להקיש מקשר החונכות לקשרים אחרים בחיי היומיום, באופן ישיר יחסית וללא הצורך ב"דילוג תודעתי" כפי שקורה בטיפול פסיכולוגי, בו החוויה של הטיפול מהווה כמעין "מעבדה לפיתוח כלים", אשר בדרך כלל רחוקה מהמציאות ומקשה על מטופלים צעירים או בעלי צרכים וקשיים מיוחדים לתרגם את התובנות לחיי היום יום.
 - 7. התערבות מגוונת:** החונכות מאפשרת שימוש במגוון אמצעים טיפוליים, כמעט אינסופי, המותאמים באופן אישי לחניך, למשפחתו ולסביבתו כגון אימון גופני, אומנות, יציאה למקומות בילוי, טיולים, למידה חווייתית ועוד והכל במטרה למצוא את החוזקות של הנער ולהעצים אותו דרכן.

יעילות התכנית⁶:

מסקירה שיטתית (DuBois et al., 2011) ומחקר מטה אנליזה (Eby, Allen, Evans, Ng & DuBois, 2008), עולה, כי חונכות משפרת באופן משמעותי הישגים לימודיים ונוכחות בבית הספר, כמו כן, מפחיתה עבריינות, אגרסיביות ושימוש בסמים, משפרת מיומנות קבלת החלטות ומסייעת בקידום יכולות תכנון עתידיות. במטה אנליזה שפורסם לאחרונה (Raposa et al. 2019), **נמצאו השפעות מובהקות בין תכניות החונכות לכלל מדדי התוצאה, בכל התחומים שנבדקו: תפקוד בבית הספר** (הישגים אקדמיים, מעורבות בית ספרית, שילוב בפעילויות פנאי מובנות) **קוגניציה** (תפקודי חשיבה, הכרה, זכירה, תפיסה), **בריאות** (בריאות פיזית, רווחה, שימוש בחומרים), **תסמינים פסיכולוגיים** (מוחצנות, מופנמות, ויסות רגשי) **ותפקוד חברתי** (יכולות חברתיות, תפיסת תמיכה חברתית, מערכות יחסים).

הסברים לקשר החיובי שבין חונכות לתוצאות התפתחותיות חיוביות (לניאדו, 2013):

באמצעות חונכות ניתן לשפר את התנאים החברתיים וללמד את החניך התנהגות נאותה והשלכותיה.

- **למידה ממודל:** תיאורית הלמידה החברתית של בנדורה (Bandura, 1977) גורסת, כי התנהגות אלימה ו/או עבריינית נלמדת כמו כל התנהגות אחרת. מקורה אינו בכעס או בתסכול, אלא במערכת התגמולים שמספקת הסביבה לביטויים אלימים. תגמול חיובי לתוקפנות יחזק התנהגות זו. אדם יכול לרכוש התנהגות אלימה דרך חיקוי של מודל אלים, והוא יכול להפוך לעבריין רק מצפייה וללא התנסות. למשל, נער שצפה בחברו או בדמות במדיה התקשורתית מכה ומקבל את מבוקשו, ילמד כי האלימות משתלמת. אלימות הינה התנהגות נלמדת ודרושים רמזים נלמדים כדי שתסכול יהפוך לאלימות או לתוקפנות. **החניכה יכולה לקחת רמזים אלו ולהמיר אותם להתנהגות חברתית לא אלימה.** תיאוריית זו, מדגישה את האחר המשמעותי המהווה מודל זמין ורב השפעה על האדם בהליך החיברות אל תוך התנהגויות נאותות ובריאות.
- **מערכת יחסים תומכת:** מערכות יחסים תומכות יכולות להקל על המצוקה ולעזור להתפתח כראוי במיוחד בתקופת ההתבגרות. מערכות יחסים תומכות הוגדרו בספרות כמקור לעידוד, לנחמה, לקשר פורמאלי או לא פורמאלי, לזמינות של התומך וכן לאמון, אכפתיות, אהבה והקלה בהתמודדות במצבי לחץ. תחושה של תמיכה חברתית חזקה בבגרות תפתח אצל ילדים אשר התנסו בקשרים עם אחרים משמעותיים. נערים ללא התנסות כזאת, יגדלו אולי עם ספק לגבי האחר המשמעותי, עלולים לפתח תחושה של העדר תמיכה חברתית, לא יבקשו עזרה ומצוקתם עלולה לגדול (Malecki & Demaray, 2006). הליך החונכות, יוצר קשר היכול לסייע לחניך להתגבר על קשיי ההסתגלות החברתיים. **הקשר מתפתח בין החונך לחניך, ובהמשך, בין החניך לחברה, לסביבה, שכן החניכה מתבצעת לרוב מחוץ לחדר הטיפולים, ובכך היא יוצרת אינטראקציות חברתיות ומעניקה משמעות וחשיבות לעולמו של הנער. משמעות וחשיבות זו, יכולות למנוע מצבים אלימים ותוקפניים, מפני שהנער לומד להעריך את עצמו ואת עולמו וכך, הוא אינו צריך להוכיח בדרכים שליליות את האני שלו.**
- **הגברת המחויבות לחברה ולפרטים שבה:** הירשי (Hirschi, 1969) מדגיש את חשיבות המחויבות לחברה ולפרטים שבה. ככל שקשריו של הפרט לחברה שומרת חוק נחלשים, כן נחלשת המחויבות שלו לדעותיה ולנורמות ההתנהגות שלה, והוא עשוי להתדרדר להתנהגויות עברייניות ולהתנהגויות אלימות. כאשר אין מחויבות כלל, נוצר מצב שבו הפרטים אדישים לתוצאות המוסריות של מעשיהם. פיקוחים אישיים וחברתיים נחלשים ופרטים מרגישים עצמם חופשיים לנצל הזדמנויות בלתי לגיטימיות בעולם הפשע. הליך החונכות יכול לסייע ליצירה ולהגברת המחויבות לחברה ולפרטים שבה. **אחת ממטרות החונכות היא בניה, יצירה או בניה**

⁶ חלק זה מתמקד בתכניות חונכות שמטרתן לייצר מערכת יחסים רשמית בין צעיר למתנדב בוגר.

מחדש של קשרים חיוביים ומיטיבים בין הפרט לחברה, על מנת שלא ייווצרו קשרים שליליים על ידי גישור ותיווך בין הנער לחברה, הבנת ההיגיון מאחורי הנורמות החברתיות, ובכלל זה חוקי המדינה, יצירת מחויבות חברתית, הפחתת ומניעת אלימות וכך להחזיר את הפרט לנתיב הנורמטיבי.

- הגברת הערך העצמי: קוהוט (Kohut, 1977), טוען כי תפקיד הסביבה והדמויות הדומיננטיות התומכות בפרט, חונכות לדוגמא, הוא לעזור לפרט לבנות את תחושת העצמי שלו. הפרט תלוי בהיזון חוזר ומשוב מהסביבה על מנת לפתח את העצמי שלו. תפקוד עצמי לא תקין ישפיע על ערך הפרט ויביא לעיסוק מהותי בתוקפנות המשמשת כמנגנון הגנה על העצמי.
- הפחתת גורמי הסיכון והגברת גורמי חוסן: בריטנר וקריינר-ריקבאי (Britner & Krainer-Rickaby, 2009) מדברים על הצורך בהפחתת גורמי סיכון, לדוגמא, קשרים חלשים למשפחה, בית הספר וקהילה, בעיות התנהגות, כישלונות בלימודים, תחושת ניכור, דחייה על ידי חברים, סביבה קרימינאלית ועוד. **חונכות עשויה לסייע בלקיחת אחריות, הגברת התמיכה הרגשית, המוטיבציונית והאסטרטגית.** בהמשך החונכות מגבירה את הגורמים החיוביים וההגנתיים של הנער, לדוגמא, מעורבות מבוגרים וחברים תומכים, מביאה לפיתוח תפישות המקדמות הצלחה לימודית, דחיית התנהגויות בעייתיות, פיתוח מיומנויות של פיתרון בעיות, הערכה עצמית, מיומנויות בין אישיות, מחויבות דתית, שייכות לקהילה.
- הערכה: קבלת כבוד והערכה על מעשים שעשה, מחזקת את ידי האדם להמשיך ולפעול בדרך רצויה חברתית (רוזנהיים, 2008). נער מחוזק, אשר מקבל הערכה מהסביבה, נוטה לחזור על הפעולה המיטיבה. **חונך אשר נמצא עם הנער ומחזקו על תכונות ומעשים יומיומיים חיוביים, יכול לגרום לשינוי התנהגותי של הנער בשל הכמיהה והצורך בפיידבקים חוזרים ומשניים המיטיבים עמו ועם הסביבה.**
- שייכות לבית הספר: הגורם הבית ספרי הוא חשוב ביותר להתפתחות הנערים, גדילתם וצמיחתם. כאשר מתבוננים בממצאי המחקר מגלים כי בית הספר פסח על הנערים או שהמערכת לא הצליחה להתמודד עם קשיי הנערים. יתכן כי הקשיים במשפחה משפיעים על התפקוד הלימודי והנערים מתקשים להסתגל למסגרת הבית ספרית שאינה מכילה אותם ואינה מצליחה להתמודד איתם וכך נוצר מעגל המזין את עצמו ומחמיר את הבעיה. נערים שאינם שבעי רצון מבית ספרם מדווחים יותר על בעיות פסיכוסומאטיות ועל הישגים נמוכים בלימודים. רבים מהנערים שאינם שבעי רצון כאמור אף מתחילים לעשן, לצרוך אלכוהול מוקדם יותר מבני גילם. **החונך ממלא בחיי הנערים תפקיד של שיוך וחיבור לבית הספר, מלמד שיטות ללמידה כונה וכך מנסה לשלב טוב יותר את הנערים בלימודים.**

זרקור לתכנית מנטורינג יעילה - "אחים גדולים אחיות גדולות" (Big Brothers Big Sisters)⁷

התכנית Big Brothers Big Sisters of America (BBBS), היא התכנית הוותיקה, הגדולה והידועה ביותר לתכנית מנטורינג לנוער בארה"ב (Alfonso et al., 2019).

תיאור התכנית: תכנית התערבות סלקטיבית, המיועדת לגילאי 6-18, שבמסגרתה מתקיימת חונכות בקהילה שבה מבוגר (לרוב בוגרי אוניברסיטאות בגילאי 20-34) חונך בהתנדבות ילד או מתבגר בסיכון בעיקר ממשקי בית חד-הוריים עם הכנסה נמוכה.

החונכים נבחרים ע"י צוות התכנית ומותאמים לחניך בהתאם למטרות ולתחומי העניין המשותפים של שניהם. צוות התכנית שומר על קשר עם החונך, החניך ומשפחתו במהלך קשר החונכות. הפגישות בין החונך לחניך מתקיימות 3-5 שעות בשבוע לפחות במשך 12 חודשים או יותר. צוות התכנית מפקח על הקשר, תוך שהוא מספק ייעוץ והכוונה לחונך, כמו גם תמיכה ועידוד.

מטרת החונכות: לדחות או להפחית התנהגויות אנטי-חברתיות, לשפר הישגים בלימודים ועמדות והתנהגויות הקשורות בלימודים, לחזק קשרים עם עמיתים ובני משפחה, לחזק את דימוי העצמי של החניך ולהעשיר את עולמו החברתי והתרבותי.

מלבד פיתוח קשר קרוב בין חונך לחניך, מטרות הקשר נקבעות עם תחילת הקשר והפעילויות נקבעות בהתאם לכך. המטרות יכולות להיות קשורות בנוכחות בבית הספר ובביצועים בלימודים, קשרים עם ילדים אחרים, אחים ואחיות, כללי היגיינה כללית, פיתוח כישורים חדשים או תחביב.

רציונל תיאורטי: שעומד מאחורי התכנית הוא תיאוריית השליטה החברתית (Social Control Theory), הטוענת כי קשרי קירבה לאנשים אחרים שהם פרו-חברתיים, מחויבות למטרות הולמות מבחינה חברתית ומעורבות בפעילויות שגרתיות מרסנת צעירים מלעסוק בפעילות עבריינית או התנהגות בעיתית. צעירים יטו יותר להתנגד למעורבות בפעילויות שאינן שגרתיות אם יש להם מה לאבד עקב כך. קשר חיובי עם חונך יכול להיות בעל השפעה חיובית על התפתחותו החברתית והרגשית של החניך.

יעילות התכנית: נמצא כי בעקבות התכנית, חלה ירידה בהתחלת שימוש (initiation) בסמים בלתי חוקיים ובאלכוהול, ירידה באגרסיביות, ירידה בשיעור ההיעדרות מבית הספר, שיפור בתחושת היכולת הלימודית ובהישגים לימודיים ושיפור באיכות הקשר עם ההורים ובתמיכה רגשית של עמיתים.

⁷ <https://www.blueprintsprograms.org/programs/8999999/big-brothers-big-sisters-of-america>

תכניות מניעה זו, עומדת בסטנדרט המדעי המינימלי ליעילות על פי קריטריונים מדעים וברורים שאומצו על ידי מנהלי המרכז (blueprints). מדובר בקריטריונים המאפשרים ללמוד בביטחון רב יותר על היכולת של התוכנית לשנות התנהגות ולהשיג תוצאות ההתפתחותיות חיוביות בקרב צעירים. המרכז עושה שימוש בקריטריונים המחקרים הקפדניים שנבחרו, בכדי לסווג ולהציג את תכניות המניעה בעלות התוצאות הטובות ביותר. רשימת התכניות של המרכז נחשבת לקפדנית במיוחד והיא כוללת בתוכה רק את אותן תכניות שיש עדויות ברורות ביחס לאפקטיביות שלהן. כך, תכניות המתוכננות והמיושמות לאור הקריטריונים הללו, הן בעלות פוטנציאל להביא לתוצאות חיוביות ביותר בעבור קהל היעד.

סיכום:

- נער מתבגר ללא קשר משמעותי עם מבוגר, עלול להיות פגיע מבחינה לימודית ומבחינת התנהגויות סיכון.
- הליך החונכות הבלתי פורמאלי, החברי, בדמות האח הגדול, המשלב את תכני השיחה, דרכי הטיפול, הפעילויות הלא שגרתיות ומקומות המפגש המיוחדים תורמים לקשר אמיתי, כנה, מפתח, מועיל ומקדם.
- מחקרים מצאו כי חונכות משפרת באופן משמעותי הישגים לימודיים ונוכחות בבית הספר, כמו כן, מפחיתה עבריינות, אגרסיביות ושימוש בסמים, משפרת מיומנות קבלת החלטות ומסייעת בקידום יכולות תכנון עתידיות.
- נראה כי החניכה מיטיבה עם בני הנוער, בין היתר מהעובדה שהחונך משוחח עם הנער בגובה העיניים, בשפה מובנת ובהירה, כך שהמסר מועבר בדרכים יצירתיות, יחד עם התנסויות מגוונות, חיוביות ומעצימות. בנוסף, החונך נמצא בקשר עם גורמי טיפול נוספים בסביבתו היומיומית של הנער- הורים, מורים, יועצים, כך שהנער מקבל סיוע מקיף התורם לגורלו ולמצב סביבתו.

מקורות:

- לניאדו, ש'. (2013). *חונכים משמעותיים כתורמים לצמצום אלימות של בני נוער*. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, מחלקה לקרימינולוגיה של אוניברסיטת בר-אילן.
- Alfonso, Y. N., Johnson, S. L., Cheng, T., Jones, V., Ryan, L., Fein, J., & Bishai, D. (2019). A marginal cost analysis of a Big Brothers Big Sisters of America youth mentoring program: New evidence using statistical analysis. *Children and Youth Services Review, 101*, 23-32.
- DuBois, D., & Karcher, M. (2014). Youth mentoring in contemporary perspective. *The handbook of youth mentoring. Vol. 2. The handbook of youth mentoring* (pp. 3-13).
- DuBois, D. L., Portillo, N., Rhodes, J. E., Silverthorn, N., & Valentine, J. C. (2011). How effective are mentoring programs for youth? A systematic assessment of the evidence. *Psychological Science in the Public Interest, 12*(2), 57-91.
- Eby, L. T., Allen, T. D., Evans, S. C., Ng, T., & DuBois, D. L. (2008). Does mentoring matter? A multidisciplinary meta-analysis comparing mentored and non-mentored individuals. *Journal of vocational behavior, 72*(2), 254-267.
- Raposa, E. B., Dietz, N., & Rhodes, J. E. (2017). Trends in Volunteer mentoring in the United States: analysis of a decade of Census Survey Data. *American Journal of Community Psychology, 1*, 1-12.
- Raposa, E. B., Rhodes, J., Stams, G. J. J., Card, N., Burton, S., Schwartz, S., ... & Hussain, S. (2019). The effects of youth mentoring programs: A meta-analysis of outcome studies. *Journal of youth and adolescence, 48*(3), 423-443.
- Rhodes, J. E., Reddy, R., & Grossman, J. B. (2005). The protective influence of mentoring on adolescents substance use: direct and indirect pathways. *Applied Developmental Science, 9*(1), 31-47.

הליך השמגלנה-יישוב סכסוכים והשכנת שלום בקהילת יוצאי אתיופיה בארץ?⁸

רבים מהתפקידים שמילאו השמגלוץ' באתיופיה לא נשתמרו, וכך נותרו השמגלוץ' בארץ עם תפקיד מרכזי אחד - של מפייסים ומשכיני שלום. הממצאים מלמדים, שלשמגלנה יש פוטנציאל ליישב סכסוכים ולהיטיב את היחסים בין בני הקהילה.

רקע:

בטרם עלייתם ארצה, התגוררו יהודי אתיופיה בכפרים קטנים, כקומץ קטן יחסית בקרב שכניהם הלא יהודים. הדבר גרם להם פעמים רבות להיבדלות אשר הניבה אורח חיים קהילתי ומסורתי מפותח. עקב היבדלות זו, נולדו פונקציות חברתיות שנועדו לספק מענה לצרכיהם הדתיים והחברתיים של בני הקהילה. פונקציות אלה, התממשו בדמות תפקידים מנהיגותיים קהילתיים אשר אוישו ברוב המקרים על ידי זקני הקהילה וחכמיה. תפקידים אלה היו מוכרים על ידי הרשויות. השלטונות נמנעו מלהתערב בתחומים שבהם פעלה מנהיגות חברתית פנימית, ואפשרו לקהילות היהודיות לנהל את ענייניהן הפנימיים בעצמן.

הליך 'השמגלנה' (Shmaglena) - יישוב סכסוכים והשכנת שלום בקהילת יוצאי אתיופיה בארץ:

השמגלוץ' (Shmaglotz) שימשו מנהיגות חברתית באתיופיה. למרות היותם שניים בחשיבותם לקייסים - המנהיגים הדתיים של העדה, היו בידם כוח ועוצמה. תפקידיהם נסובו סביב היחסים שבין אדם לחברו, ענייני אישות, סכסוכי משפחות, דיני נפשות, סכסוכי ממון ועוד.

החלטתם ופסיקתם הייתה מחייבת וזכתה להכרה מצד השלטונות באתיופיה. מעמדם נקבע על פי חכמתם וגילם, ופעמים רבות גם על פי נכסיהם.

השמגלוץ', בדומה לקייסים, זכו ליחס מכובד מצד בני הקהילה, אשר ניכר בקימה לכבודם עם כניסתם לחדר, בהרכנת ראש למראם, בהענקת זכות ראשונים לשאת דברים באסיפות ועוד.

כאשר עלו לארץ, הביאו עמם בני הקהילה האתיופית חלק מהמבנים החברתיים ששימשו אותם באתיופיה, ובכלל זה מוסד 'השמגלנה'. חשיבותו של הליך השמגלנה ניכר בתחום של דיני משפחה, ויתרונו הבולט ביישומו בארץ, הוא שבירת מחסום השפה והתאמתו לתרבות של בעלי הדין יוצאי אתיופיה.

מעורבותם של השמגלוץ' מתחילה, כאשר בעלי הדין מביעים את רצונם ליישב את סכסוכם ברוח השיטה המסורתית. לשם כך, לעתים קרובות פונים בעלי הדין אל השמגלוץ' באופן עצמאי, ללא תיווך או מופנים אליהם על ידי הרשויות. ההליך מתבצע באופן דיסקרטי ומשתתף בו קומץ מצומצם של אנשים.

חקירת הסכסוך מתבצעת בשלבים. בשלב הראשון, הצדדים זוכים להדרכה באשר לפרוצדורה של הדיון ולכללי ההתנהגות וההתנהלות בתוך הדיון. השמגלוץ' מאפשרים להם להביע את רגשותיהם, תחושותיהם וחששותיהם ולומר את כל אשר על ליבם. בשלב השני, השמגלוץ' מנסים לעמוד על מקור הקונפליקט ועל הנסיבות אשר הובילו אליו, וזאת לשם הבנת ההיקף של הסכסוך ולשם הערכת האפשרויות לפתרונו. לבסוף, השמגלוץ', בשיתוף פעולה עם הצדדים, חותרים יחד לפתרון הסכסוך. את אסטרטגיית הניהול של הסכסוך, מלווים סיפורים וציטוטים פתגמים כמקובל בתרבות האתיופית.

⁸ כתבה זו הינה תקציר מאמרם של [בזרובסקי, נ', רונאל, נ' ותימור, א' \(2017\). הליך השמגלנה-יישוב סכסוכים והשכנת שלום בקהילת יוצאי אתיופיה בארץ. צוהר לבית הסוהר- עבירות ועונשים בישראל תיאוריה ויישום, 18, 166-182.](#)

הליך השמגלנה לפתרון בעיות, שהוא ייחודי לבני הקהילה האתיופית נחקר לראשונה במאמרם של בוברובסקי, רונאל ותימור (2017) ובאופן חלקי על ידי חוקרים מעטים (ראו נגט, 2006 ; קסן וקידר, 2006 ; שרעבי, 2013). **מטרת מחקרם של בוברובסקי ועמיתיו (2017), היא להבין לעומק את תועלתו של הליך השמגלנה ואת משמעותו כפרקטיקה גישורית בקרב בני הקהילה, וכן לנסות להכיר ולהבין את עקרונותיה של פרקטיקה זו ואת האפשרויות היישומיות הטמונות בה.** להלן עיקרי ממצאיהם :

• תמורות במוסד השמגלנה

השמגלוץ, אשר אמונים על הליך השמגלנה, מחזיקים בתפקידים מגוונים, שרובם ככולם נועדו להגן על הקהילה ולשפר את איכות חייה. התפקידים האלו, אשר הייתה להם משמעות רבה ביותר באתיופיה, כללו שם פונקציות של בתי משפט ומשטרה והקנו לקהילה מנגנוני פיקוח חלופיים. לאחר העלייה ארצה, רבים מהתפקידים האלו, לא נשתמרו לנוכח החלופות הקיימות כאן, וכך נותרו השמגלוץ עם תפקיד מרכזי אחד של מפיסים ומשכני שלום.

• התרופפות הקשר לעדה בקרב הדור הצעיר

ראשית, בני הקהילה הצעירים, מתרחקים מתרבותם ונטמעים בחברה הישראלית. במסגרת תהליך ההיטמעות, סממנים תרבותיים מרכזיים עשויים להיזנח ולהישכח. בהיעדר היכרות עם אלו, עלולים הצעירים לחוש נתק תרבותי ובשל כך לאבד אלמנטים תרבותיים עתיקי יומין.

שנית, במקרים רבים בני הקהילה הצעירים אינם דוברי השפה האמהרית. אי ידיעת השפה היא סיבה מרכזית לנתק שנוצר בתקשורת בין השמגלוץ לצעירים. חוסר היכולת לתקשר מפחית את סיכויי השמגלוץ להתערב, ליעץ ולסייע לצעירים בשעת צרה.

שלישית, מוסד השמגלנה זר לצעירי הקהילה במקרים רבים, והשימוש בו איננו נפוץ בקרבם. ישנם צעירים שכלל לא שמעו על הפונקציה הזו, וישנם צעירים שרואים בו תהליך ארכאי, מיושן ולא רלוונטי. כך או כך, בחלוף השנים נראה כי יש פיחות בשימוש בשמגלנה.

בהיעדר דור צעיר אשר מכוון להחלפת השמגלוץ ביום מן הימים, ובהיותם אנשים מבוגרים מאוד, נראה כי שאלת המשכיות של השמגלוץ רלוונטית מתמיד. שלא כמו הנהוג באתיופיה, שם שמגלוץ היה מוכשר לתפקיד באופן הרמוני וטבעי, לא נראה כי תהליך זה מתרחש כיום בקהילה. הצעירים אינם ששים להתחנך על ברכי השמגלוץ ואינם חולמים להיות כאלה בעתיד. בהיעדר דור המשך, נראה כי התפקיד יתמזג אט-אט עם תפקידיו של הקיים וייהפך להיות מעין תת-תפקיד בשורת התפקידים הארוכה שבתחום אחריותו.

• יחס הרשויות למוסד השמגלנה

יחס הרשויות לעבודת השמגלוץ הוא אמביוולנטי. מצד אחד קיימת יוזמה של עובדים מקצועיים ממוסדות כגון בית המשפט לענייני משפחה, מרכזים למניעת אלימות, מרכזי קליטה בערים ובית הדין הרבני, אשר מפנים את בני הקהילה האתיופית לשמגלוץ במקרים של סכסוכים חברתיים וסכסוכים בין-אישיים, מתוך הכרה בתועלת של הפרקטיקה הזו והבנה שהיא עדיפה על הפנייתם למסגרות פורמליות מנוכרות. מצד שני, אין לשמגלוץ סמכות לטפל בעניינים פליליים כפי שהייתה קיימת בעבר, ולפיכך בהיתקלם במקרים חמורים, מחובתם להעבירם לידי הרשויות הפורמליות.

ביישובים מסוימים בארץ, נעשו ניסיונות של גופים רשמיים ובלתי רשמיים לאגד את השמגלוץ' באופן מסודר לשם הכשרתם בנהלים המקובלים וכדי להיעזר בהם בפתרון סכסוכים המתגלעים בקהילה. הניסיונות כללו הכשרה מעשית, הכרת הנוהל המשפטי במדינת ישראל, הכרת החוק, ייעוד מקום לפעילותם, הפניית מקרים לטיפולם וליווי תומך בפעילותם.

סיכום ומסקנות:

- נראה שבתהליכים שמנחים השמגלוץ' יש פוטנציאל ליישב סכסוכים ולהיטיב את היחסים בין בני הקהילה. הכרת הכלים המועילים שהם פיתחו במשך דורות והערכת הפוטנציאל הרב שיש בהם לפתרון סכסוכים, בלא להזדקק לגורמי הפיקוח הפורמלי, מביאים לידי מסקנה שחשוב לשמר את המערכת הזו של השמגלוץ', שתרמה לקהילה באתיופיה במשך מאות שנים, ושיכולה להמשיך ולתרום לה.
- ראוי ללמוד מדרכי הפעולה של השמגלוץ' ומניסיונם לצורך פיתוח הליכים מאחים בקהילות נוספות בחברה הישראלית, ואגב כך לחזק את הפיקוח החברתי הבלתי פורמלי על חשבון הפיקוח הפורמלי.
- מאחר שצרכני השמגלנה הם בני הקהילה האתיופית, חשובה ונחוצה מעורבותם של ראשי הקהילה בפתרון סכסוכים פנים קהילתיים. שיתוף פעולה ותיאום בין הגורמים הפורמליים - מערכת המשפט, הרווחה ובתי הדין הרבניים - לבין הקייסים והשמגלוץ', עשויים להשתלם לשני הצדדים ולהעצים את הגורמים המעורבים. כלומר הליך שמגלנה מסורתי, שמעורבים בו נציגים רלוונטים למקרה הספציפי, כגון עובד סוציאלי, קרימינולוג ורב, יזכה להכוונה מקצועית ולגושפנקא פורמלית מצד אחד, ולשימור השיטות המסורתיות המוכרות מצד שני.

מקורות:

[בוברובסקי, נ', רונאל, נ' ותימור, א'. \(2017\). הליך השמגלנה-יישוב סכסוכים והשכנת שלום בקהילת יוצאי אתיופיה בארץ. צוהר לבית הסוהר- עבירות ועונשים בישראל תיאוריה ויישום, 18, 166-182.](#)

[Bobrowski, N., Timor, U., & Ronel, N. \(2017\). Shmaglena: Ethnic framework for problem mediating. *Journal of Ethnicity in Criminal Justice*, 15\(3\), 285-306.](#)

לקריאה נוספת:

נגט, י' (2006). תפיסתם והבנתם של אנשי מוסד השמגלוץ' את אופן התערבותם בהליכי ניהול יישוב סכסוכים בקרב קהילת יוצאי אתיופיה (עבודה לשם קבלת תואר מוסמך). אוניברסיטת בר אילן: רמת גן.

קסן, ל' וקידר ל' (2006). אלימות בין בני זוג בקרב משפחות יוצאות אתיופיה בישראל: הערכת תוכנית ניסיונית, רב-מערכתית ורגישה מבחינה תרבותית – לשם מניעת אלימות בין בני זוג בקרב יוצאי אתיופיה בישראל, באר-שבע, 2004-2001. המרכז הישראלי לשיטות מחקר איכותניות (ICQM), באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון.

שרעבי, ר' (2013). מגשרים מסורתיים של עולי אתיופיה בשירותי הרווחה והמשטרה. קרימינולוגיה ישראלית, ג, 25-1.

במסגרת תכניות 'הרשות למאבק באלמנטים ובאלכוהול', ברשויות המקומיות, הוקמו יוזמות קהילתיות להכשרת קבוצות שמגלוץ' - על מנת להיעזר בהם לגישור ובפתרון סכסוכים בקרב הקהילה האתיופית.

דוגמאות מהקהילה:

בית שמש:

בבית שמש החלה לפעול קבוצת מתנדבים – השמגלוץ', המתפקדים כמגשרים/ת ויועצים/ת ומהווים כוח עזר לפתרון בעיות ויישוב סכסוכים בתוך הקהילה. הקבוצה הוקמה מהצורך הגדול לסייע ולתת כוח עזר מתוך ההבנה כי צריך להעצים את כל נושא ההידברות והכבוד ההדדי בין אדם לחברו.

פעילותם הברוכה של שמגלוץ' מוכיחה את עצמה כמסייעת בצורה יוצאת דופן ובונה אמון בקרב הפונים לעזרתם ומגשרת בין הפערים תוך שילוב של מסורת רבת-שנים. השמגלוץ' עוברים הכשרות על ידי עובדים סוציאליים, אנשי מקצוע מהמשטרה ועורכי דין המתמחים בתחום המשפט על מנת להגיש לפונים אליהם את הכלים הנכונים והמועילים ביותר לסיוע ותמיכה.

קריית ביאליק:

בקריית ביאליק, הקימו קורס שמגלוץ'. קורס גישור לקהילת יוצאי אתיופיה שהניב מגשרים חדשים שיהיו פעילים בקהילות שלהם.